

**“IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-
INNOVATSION TADQIQOTLAR”**

ilmiy-metodik jurnali

Bosh muharrir:

Boltaeva Mohichehra

Tahrir hay'ati:

07.00.00 - Tarix fanlari

- Ergasheva Yulduz — Tarix fanlari doktori, professor
- Zununova Gulchehra — Tarix fanlari doktori, professor
- Kurbonova Zemfira — Tarix fanlari doktori, professor
- Askar Jumashayev — Tarix fanlari doktori, professor
- Nurjanov Sabit Uzakbayevich — Tarix fanlari doktori, katta ilmiy xodim
- Xaydarov G'ayratbek Mirzapulatovich — Tarix fanlari doktori, dotsent
- Seydametova Gulnara Utarbayeva — Tarix fanlari falsafa doktori, dotsent
- Nasirov Bunyod — Tarix fanlari falsafa doktori, dotsent
- Sulaymanov Salamat Arepbayevich — tarix fanlari doktori, dotsent
- Tangirbergenova Kalligul — tarix fanlari nomzodi, dotsent
- Akimniyazova Gulnaz Abdinayimovna, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00 - Falsafa fanlari

- Yaxshilikov Juraboy Yaxshilikovich — Falsafa fanlari doktori, professor
- Saitkasimov Akbar Isaxanovich — Falsafa fanlari doktori, professor
- Musaev Odil Raxmatovich — Falsafa fanlari doktori, professor
- Suvanov Ilxom Abduxalilovich — Falsafa fanlari doktori, katta ilmiy xodim
- Alima Berdimuratova — Falsafa fanlari doktori, professor
- Kabulniyazova Gulchehra Tashpulatovna — Falsafa fanlari doktori, professor
- Siddikov Ilyos — Falsafa fanlari doktori, dotsent

10.00.00 - Filologiya fanlari

- Zakirova Soxiba — Filologiya fanlari doktori, dotsent
- Ganiyeva Shodiya Azizovna — Filologiya fanlari doktori, dotsent
- Soatova Nodira — Filologiya fanlari doktori, professor
- Kobilova Zeboxon Bakirovna — Filologiya fanlari doktori, professor
- Teshaboyev Dilmurod Raxmadjonovich -
Filologiya fanlari doktori DSc, dotsent

13.00.00 - Pedagogika fanlari

- Jo'rayev Risbay Xaydarovich — Pedagogika fanlari doktori, akademik
- Turgunoy Egamberdiyeva — Pedagogika fanlari doktori, akademik
- Ibragimov Xolboy Ibragimovich — Pedagogika fanlari doktori, akademik
- Turakulov Olim Xolbutayevich — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Abdullayeva Barno Sayfutdinovna — Pedagogika fanlari doktori, professor

- Ismoilov Temur Islamovich — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Umid Negmatovich Xo'jamqulov — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Isakulova Nilufar — Pedagogika fanlari doktori, professor
- Jumanəzova Muxayyo Tojiyevna — Pedagogika fanlari doktori, dotsent

19.00.00 - Psixologiya fanlari

- Abdullayeva Dilbar — Psixologiya fanlari doktori, professor
- Atabayeva Nargis Batirovna — Psixologiya fanlari doktori, dotsent,
- Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
- Umarov Baxriddin Mengboyevich — Psixologiya fanlari doktori, professor
- Shamshetova Anjima Karamaddinovna — Psixologiya fanlari doktori, dotsent
- Norbekova Barno — Psixologiya fanlari falsafa doktori, dotsent
- Abdumajidova Dildora — Psixologiya fanlari falsafa doktori, dotsent

23.00.00 - Siyosiy fanlar

- Jo'raqulov Furqat Norjigitovich — Siyosiy fanlar doktori, professor
- Axmedov Husnidin Alikulovich — Siyosiy fanlar doktori, professor
- Musaev Mansur Tursunpulatovich — Siyosiy fanlar doktori, katta ilmiy xodim Ravshanov
- Fazluddin Ravshanovich — Siyosiy fanlar doktori, dotsent

22.00.00 - Sotsiologiya fanlari

- Xolbekov Abdug'ani Jumanazarovich — Sotsiologiya fanlari doktori, professor
- Sodiqova Shoxida Marxaboyevna — Sotsiologiya fanlari doktori, professor
- Gabdrahmanova Gulnara Faatevna — Sh. Marjani nomidagi Tarix instituti, Tatariston Respublikasi Fanlar akademiyasi, Sotsiologiya fanlari doktori, professor
- Kamalova Xatira Sabirovna — Sotsiologiya fanlari nomzodi, dotsent

"Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar" - bu ilmiy-metodik jurnal bo'lib, O'zbekistonda 2024-yildan beri nashr etilmoqda. Jurnal har chorakda bir marta, yiliga 4 marta chop etiladi. Ushbu jarayonga talabga ko'ra muassislar va tahrir hayati bilan birgalikda kelishgan xolda o'zgartirish kiritish mumkin.

MUNDARIJA

07.00.00 – Tarix fanlari.....	6
SOVET DAVRIDA O‘ZBEKISTONDA XIZMAT KO‘RSATISH TIZIMINING GENEZISI VA SOHADAGI MUAMMOLARNI AHOLI TURMUSHIDA AKS ETISHI (MAISHIY XIZMAT KO‘RSATISH VA UMUMIY OVQATLANISH MUASSASALARI MISOLIDA).....	6
Nasirov Bunyod Uralovich.....	6
09.00.00 - Falsafa.....	13
“NANOTEXNOLOGIYA” TUSHUNCHASINING FALSAFIY TAHLILI	13
Ashirmatov Hayot Xaitovich.....	13
FALSAFIY ANTROPOLOGIYA MUSTAQIL BILIM SOHASI SIFATIDA.	19
G.T. Kabulniyazova.....	19
10.00.00 – Filologiya.....	24
FRANSUZ VA O‘ZBEK TILLARIDA TIBBIYOT TERMINLARINING TARKIBIY XUSUSIYATLARI.....	24
Abrayeva Shahnoza Esonovna	24
OLIY O‘QUV YURTLARIDA RUS TILINI O‘QITISHDA KOMPLEKS YONDASHUV	28
Mirrahimova Gulbahor Shuhratovna,.....	28
FRANSUZ VA O‘ZBEK TILLARIDA XARAKTER IFODALOVCHI OTLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR.....	31
Primova Munisa Majlimovna	31
ISTIQLOL DAVRI ROMANLARI GENEZISI	35
Yaqubov Islomjon Ahmedjonovich.....	35
HAMZA - JADID SHE‘RIYATINING ISTE‘DODLI KUYCHISI.....	42
Sevinchoy Yoqubova.....	42
FUZULIYNING TURKIY DEBOCHASIDA ADABIY-ESTETIK QARASHLAR TALQINI	48
Karimova Faridaxon Isakovna.....	48
FUZULIYNING UVAYSIYGA ADABIY TA‘SIRI	54
Nusratullo Jumaxo‘ja.....	54
OYBEK SH‘RIYATIDA VAZNNING FUNKSIYASI.....	59
Sabirdinov Akbar Gofurovich	59
SHE‘RIYATDA FALSAFIY MUSHOHADAKORLIK	69
Soatova Nodira Isomitdinovna	69
13.00.00 - Pedagogika.....	76

“SOVG‘A” ALIFBO KITOBİ	76
Abduvali Abdumutalibovich Yo‘ldashev	76
Adabiyotlar ro‘yxati:	79
РАССМОТРЕНЫ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ СПЕЦИАЛЬНОСТИ “ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ” К УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	80
Мухаммадиев Комил Бурхонович	80
OLIY TA’LIM XIZMATLARI SIFATINI BAHOLASH TIZIMI RIVOJLANISHINING NAZARIY YoDASHUVLARI	93
Saloxitdinov Sherzod Farxodovich	93
19.00.00 – Psixologiya	99
МОДЕЛИРОВАНИЕ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ЭКСПЕРИМЕНТЕ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ	99
Хатамов Сирожиддин Мелихузи угли.....	99
Усманов Салахдин Аликулович.....	99
Аракулов Гайрат Тулкинович	99
23.00.00 – Siyosiy fanlar.....	105
GLOBALLASHUV SHAROITIDA YUZ BERAYOTGAN GEOMAFKURAVIY JARAYONLAR TADQIQINING FALSAFIY-METADOLOGIK ASOSLARI	105
Xoliqulov Muhammad Qaxor o‘g‘li.....	105

10.00.00 – Filologiya

ISTIQLOL DAVRI ROMANLARI GENEZISI

Yaqubov Islomjon Ahmedjonovich

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU professori, filologiya fanlari doktori

E-mail: islamjon.yakubov.61@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan keyingi davrda yaratilgan romanlarning shakllanish bosqichlari, ularning badiiy tafakkur taraqqiyotidagi o‘rni hamda adabiy jarayondagi tutgan mavqei o‘rganiladi. Mustaqillik davri romanlarida tarixiy haqiqat, milliy o‘zlik, ijtimoiy-ma’naviy muammolar, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar badiiy talqin etilgan. Shuningdek, maqolada bu romanlar genezisining ijtimoiy-siyosiy omillar bilan bog‘liqligi, adiblar qalamiga mansub asarlardagi syujet, obraz, mualliflik pozitsiyasi hamda janr jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari mustaqillik davri adabiyotining yangi bosqichini ilmiy asosda anglash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: istiqlol davri, roman, genezis, milliy o‘zlik, tarixiy haqiqat, adabiy jarayon, syujet, obraz, mualliflik pozitsiyasi, badiiy tafakkur.

ГЕНЕЗИС РОМАНОВ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматривается генезис узбекских романов периода независимости. В ней обосновано, что гармония культур народов мира явилас фактором возникновения новых формально-стилистических исследований не только в общественной и культурной, но и в литературной жизни. Автор объяснил это на примере того, что узбекские романисты периода независимости учились у таких древних философов, как Сократ (Сократ), Платон (Плато), Аристотел (Аристотел), а также произведений, созданных в европейских философских направлениях. 19 века. Сегодня проблема эстетического восприятия мира, его описания, задачи художественного творчества значительно расширились.

Если мы посмотрим на нынешние узбекские романы, то увидим, что невозможно прекрасно понять и интерпретировать события, основанные на восточных религиозных основах, западным сознанием и свободой воли. Нет сомнения, что эффективное использование методов и средств, соответствующих поэтике конкретного художественного текста восточных и западных философско-эстетических воззрений, даст положительные результаты. «Люди любви» (О. Мухтар), «Птица в степи Фано», «Пахлан Мухаммад» (А. Дилмурод), «Божий колодец» (Э. Самандар), «Последнее путешествие Ясави» (С. Сиёев), «Равновесие», «Бунтар и повиновение», «Сабо и Самандар» (У. Хамдам) доказывают наше мнение.

Представляется, что особенности художественного творчества следует изучать на основе наследования, опираясь на источники потребления. При этом нашему современному литературоведению уместно подходит к художественному тексту на основе эстетических критериев, изучать и интерпретировать его духовные, духовно-эстетические корни.

Ключевые слова. Роман, герой, писатель, генезис, направление, текст, литературоведение, поэтика, культурная жизнь, литературный процесс, литература периода независимости.

THE GENESIS OF THE NOVELS OF THE INDEPENDENCE PERIOD

Abstract. This article examines the genesis of Uzbek novels of the independence period. It substantiates that the harmony of cultures of the peoples of the world was a factor in the emergence of new formal-stylistic studies not only in social and cultural, but also in literary life. The author explained this using the example of the fact that Uzbek novelists of the independence period learned from such ancient philosophers as Socrates (Socrates), Plato (Plato), Aristotle (Aristotle), as well as works created in European philosophical trends. 19th century. Today, the problem of aesthetic perception of the world, its description, the tasks of artistic creativity have expanded significantly.

If we look at the current Uzbek novels, we will see that it is impossible to perfectly understand and interpret the events based on Eastern religious foundations with Western consciousness and free will. There is no doubt that the effective use of methods and means corresponding to the poetics of a specific artistic text of Eastern and Western philosophical and aesthetic views will give positive results. "People of Love" (O. Mukhtar), "Bird in the Steppe of Fano", "Pahlvan Muhammad" (A. Dilmurod), "God's Well" (E. Samandar), "The Last Journey of Yasawi" (S. Siyoev), "Balance", "Rebel and Obedience", "Sabo and Samandar" (U. Hamdam) prove our opinion.

It seems that the features of artistic creativity should be studied on the basis of inheritance, relying on sources of consumption. At the same time, it is appropriate for our modern literary criticism to approach the artistic text on the basis of aesthetic criteria, to study and interpret its spiritual, spiritual-aesthetic roots.

Keywords. Novel, hero, writer, genesis, trend, text, literary criticism, poetics, cultural life, literary process, literature of the independence period.

Insoniyat tarixida shunday jarayonlar borki, dunyo xalqlari madaniyatining uyg'unlashuvi yangi hodisalarni yuzaga chiqarganligi kuzatiladi. Masalan, ellinlar madaniyatining sharqdagi mahalliy xalqlarning madaniyati bilan birikuvi o'sha davrdagi tarixiy vaziyatning, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy munosabatlarning mahsuli edi. Sharqning yunon va makedon madaniyati bilan, aksincha ularning Sharq madaniyati bilan tanishuvi Bolqon yarim orollari, Egey dengizidagi orollar, Kichik Osiyo, Misr, Old Osiyo, O'rta Osiyoning janubiy tumanlari, Markaziy Osiyoning bir qismi yaxlit makonga aylanishi tufayli sodir bo'ldi. Demakki, yaxlitlik nafaqat iqtisodiy, balki madaniy taraqqiyotning ham muhim omili.

Ellinizm [6] davrida adabiyot va san'at ijtimoiy-siyosiy jangavor ruhdan chinakam san'at yo'nalishiga, ko'ngil izhoriga, insoniy munosabatlar tasviriga o'tdi. Alohida odamning kayfiyatini ko'rsatish muhim sanala boshlandi. Adabiyot va san'at baland didli kitobxon saviyasiga yuksaldi. Menandr (*Afina*) dramalarida ruhiy-psixologik teranlik; shoir Kallimax (*Shimoliy Afrika*) ijodidagi qisqalik, aniqlik, o'tkirlik, klassik adabiyot an'alaridan qochish, epigrama, epilliya, gimn janrlariga murojaat etish; Feokrit idilliyalaridagi ko'tarinki romantik ruh; nasriy asarlardagi folklorga yaqinlashish singari belgilar keyingi davr yunon va Rim adabiyotiga poydevor vazifasini o'tadi. San'at sohasida mahalliy an'analarga, buyuk san'at ustalariga ergashib ish ko'ruvchi oqimlar yuzaga keldi. Tasviriy san'atda haykal va portret; rassomlikda mozika, manzara, natyurmort janrlariga ahamiyat ortdi. Ellinizm san'ati Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida mahalliy san'atning qadimiy an'analari bilan uyg'unlikda rivojlandi.

Demak, tarixiy vaziyat, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy munosabatlardagi globalashuv fikr-tuyg'uning makoniy kengayib, zamoniylar chegaralardan o'zib, yanada boyib borishi, dunyo xalqlari madaniyatining uyg'unlashuvini, yangi hodisalarning paydo bo'lishini ham taqozo etadi. Bu fikr o'zbek romannavislari antik falsafaning Suqrot (*Sokrat*), Aflotun (*Platon*), Arastu (*Aristotel*) va boshqa vakillari fikrlariga tayanishlari, XIX asr Yevropa falsafiy

yoʻnalishlarida yaratilgan asarlardan oʻrganishlari, shuningdek, tasavvufiy qarashlarga mayl bildirishlarining obʻektiv asoslari ham mavjud ekanligini koʻrsatadi.

Ijod ahli fikrlash madaniyatida gumanistik tamoyillar ustivor boʻla borishi madaniy merosning turli davr maxsullariga boʻlgan qiziqishni kuchaytirdi. Yevropa Renessansi yoxud Sharq Uygʻonish davrida kuzatilganidek, antik falsafa namoyondalarining asarlarini oʻrganishga boʻlgan uchli intilishni yuzaga chiqardi. Zotan erkin fikr yuritish kuni kecha oʻzgarmas deb qaralgan haqiqatlardan voz kechishga, botiniy isteʼdod va qobiliyatni roʻyobga chiqarish, ilmiy-falsafiy merosni oʻziga xos tadqiq qilish orqali insonning eng oliy qadriyat ekanligini isbotlashga imkon beradi. Zamondosh ijodkorlarimizda fikr teranlashgani, koʻngil ingichkalashgani uchun ham bugungi oʻzbek adabiyotida insonning botinini tadqiq etishga eʼtibor ortdi.

Adabiyotshunosligimizda Gʻarb estetikasi va badiiyati tamoyillari bilan zamonaviy adabiy jarayon hodisalarini bogʻlashga kuchli intilish mavjud. Shubhasiz, biz bu harakatning ijobiy jihatlari inkor etmaymiz. Ammo jonli adabiy jarayon tajribalarini oʻrganish, romanchiligimiz yetakchi tamoyillarini milliy va jahoniy asoslarda tadqiq etish adabiy-nazariy izlanishlarimizning asosini tashkil etadi. Adabiy jarayon ijodiylikka asoslangani bois, plyuralistik yangicha ijodiy tafakkur badiiy ijod tarzida ham koʻp tarmoqlilikni keltirib chiqardi. Bu esa yondoshuv usullari ham poetik hodisaning murakkab milliy tabiatiga mutanosib boʻlishini, birinchi navbatda romanda muallif nigohi orqali tasavvur qilingan borliqni tahlil qilishni talab etadi.

Illo, yozuvchining insonni tushunish va ifodalash yoʻli milliy-adabiy anʼanalar zaminiga ijodiy yondoshuv orqaligina oʻtadi. Chunki yozuvchi millat kishisining maʼnaviyati qirralarini tekshiradi, uning ruhiyatidagi koʻz ilgʻamas sezimlarni oʻz ichki ehtiyojidan kelib chiqib tadqiq etadi. Bu jarayonda fikrlash, anglash, taʼsirlanish hamda tushuntirish tamomila milliy asosda va mutlaqo individual tarzda kechadi. Zero milliy istiqlool davrida oʻzbekning olam hodisalarini qabul kilish va unga yondoshish tarzida sezilarli siljish sodir boʻldi. Oʻzbek romani oʻz taraqqiyotining oldingi bosqichlariga nisbatan teranroq darajada milliylashdi.

Chunki ijtimoiy va badiiy ong sogʻlomlashdi, fikrlar plyuralizmi tufayli adabiy hodisalar qayta idrok etila boshlandi. Millat nazaridan yashirin boʻlgan koʻplab asarlarning estetik olami inkishof etildi. Natijada olamni estetik idrok etish, tasvirlash, badiiy ijodning vazifalari bobidagi qarashlar ancha kengaydi. Adabiyotning maʼrifatchilik va jadidchilik bosqichlari bilan vorisiy aloqadorligi chuqurlashdigina emas, umumoʻzbek adabiyoti yaxlit bir jarayon sifatida anglandi. Milliy maʼnaviyatimiz ildizlari va islom tasavvufi asoslari bilan chuqurroq tanishish imkoni yuzaga chiqdi. Tasavvuf nazariyasi va tarixi, tasavvuf va badiiy ijod muammolari, tasavvufiy adabiyotning shakllanishi, taraqqiyoti hamda tasavvuf estetikasi, mumtoz poetika asoslari masalalari oʻrganilmoqda.

Minglab qoʻlyozmalar ilmiy isteʼmolga kiritildi. Ular orasida qadimgi mif va afsonalardan tortib «Avesto», «Xuastuanift», «Irq bitigi», «Oltin yoruq» dostonigacha; Imom Ismoil al-Buxoriyning «Al-jomeʼ as sahih», Zayniddin Muhammad Gʻazzoliyning «Kimyoi saodat», Mavlono Jaloliddin Rumiyning «Masnaviyi maʼnaviy», Xoja Ahror Valiyning «Risolai volidiya», Husayn Voiz Koshifiyning «Futuvvatnomai sultoni», Soʻfi Ollohyorning «Maslaku-l-muttaqin», Isʼhoq Bogʻistoniyning «Tazkirai qalandaron» asarlari; Fitrat, Choʻlpon Qodiriy bitiklarigacha uchratish mumkin. Shuning uchun ham umuman oʻzbek adabiyoti, xususan, milliy romanchilik taraqqiyotini F.M.Dostoeskiy, F.Nisshe yoxud Z.Freyd umuman olganda, yevropacha estetik qarashlar taʼsiri doirasidagina izohlash uning milliy-estetik hodisa ekanligiga birmuncha putur yetkazadi.

Dostoevskiyning «Bechora odam» (1846) romanida xoʻrlangan, ijtimoiy adolatsizlikka duchor boʻlgan «kichkina odamlar»ning ulkan qismati, odam haqida kuyunchaklik, ulugʻ insonparvarlik «Stepanchikov qishlogʻi va uning aholisi» (1859), «Xoʻrlanganlar va haqoratlanganlar» (1861), «Oʻlik xonadondan maktublar» (1861–1862) asarlarida jaholat

botqog'iga botib, insoniy qiyofasini yo'qotgan ruslar hayoti hikoya qilinadi. Yozuvchining «Jinoyat va jazo» (1866), «Telba» (1868) romanlarida ham rus xalqining ma'naviy muammolari qalamga olinadi. «Jinlar» (1871–1872), «O'smir» (1875) romanlarida esa rus «oqsuyaklari» tabaqasi, amaldorlar orasidagi ma'naviy qashshoqlik, amalparastlik, ochko'zlik va xudbinlik kabi illatlar chuqur ildiz otgani ko'rsatilgan. «Og'a-ini Karamazovlar» (1879–1880) romanida esa jamiyat va shaxs o'rtasidagi chuqur ziddiyat, ruhiy inqiroz fojiasi o'z ifodasi topgan.

Ko'rinadiki, F.M. Dostoevskiy XIX asrdagi realistik roman janrini o'ziga xos jihatlar bilan boyitgan. U yaratgan to'laqonli badiiy obrazlarda nafaqat voqealar oqimi, insonlar taqdiri, qalb kurashi, balki jamiyat ma'naviy hayotidagi fojiaiy konfliktlar ham aks etgan. Yozuvchi har bir ayrim kishining kamoloti va baxt-saodatiga asoslangan ijtimoiy uyg'unlik haqidagi gumanistik g'oyalarni ilgari surdi. Xudbinlik, surbetlik, nifoq solish, sotqinlik singari inson ruhiyati va jamiyatdagi axloqiy tubanliklarni dard-alam bilan his etdi. Shu bois ham uning ijodida shaxsning ruhiy-axloqiy mushkulotlari bilan bog'liq bo'lgan muammolar yetakchilik qildi. Odam bolasi o'z amallariga javobgarlikni his qiladigan erkin iroda egasi sifatida idrok etildi.

F.M. Dostoevskiyning axloqiy tamoyillariga ko'ra har qanday hayotiy vaziyatda ham odam bolasi odam bo'lib qolmog'i, har qanday baxtsizlik qarshisida ham ruhan baland turmog'i lozim. Insonni nafaqat mavjud vaziyatga, hatto aql-farosat izmiga ham butkul bog'lab qo'ymaslik jihatidan F.M. Dostoevskiy qarashlari ma'rifatchilik nuqtai nazarini rad etadi. Chunki yozuvchining fikricha, shaxsning erkinligi faqat yaxshilik manbai bo'lmay, yomonlik manbai hamdir. Yomonlik esa kishilarning normal holati emas. Cheksiz erkinlik yoki vujudga kelgan munosabatlarga qarshi individualistik isyon zulmga olib keladi, shaxsni ma'naviy halokatga yetaklaydi. Inson xokisorlik, sabr-bardosh orqaligina ruhiy uyg'unlikka erisha oladi [1. 231].

Xullas, adibning sof dramatik janrga xos keskinlik va liro-publitsistik pafosi bilan ajralib turuvchi intellektual romanlarida fikrlarning keskin kurashi, g'oya va dunyoqarashlarning fojiaiy to'qnashuvi mahorat bilan tasvirlangan. Shuning uchun ham uning romanlari jahon adabiyoti, adabiyotshunosligi, xususan o'zbek romanchiligi va romanshunoslik ilmiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. U badiiy shakl borasida ulug' novator sifatida maydonga chiqdi. Badiiy tafakkurning batamom yangi – polifonik tipini yaratdi. Garchand, adibning qarashlari romanlarida aks etgan bo'lsa-da, ularni aynan shu romanlar miqyosi bilangina cheklash mumkin emas. Zero F.M. Dostoevskiy Yevropa estetikasining Sharqona adabiy an'analardan uncha yiroq bo'lmagan ayrim asosiy tamoyillarini, aytish mumkinki, olam va odamni anglashning yangicha modelini yaratdi [1. 79].

Romanning tabiatini mavzu dolzarbligi, tasvir yo'siniga xos sarguzashtlilik, voqehodisalar qamrovi, hatto til badiyati ham to'la belgilay olmaydi. Umuman badiiy ijod, xususan roman tabiatida qat'iy va turg'un belgilar emas, balki muallifning qahramonni tushunish va aks ettirishdagi qarashlar tizimi mohiyati – individual konsepsiyasi muhim omil vazifasini o'taydi. Chunki konkret roman ortiqcha tafsilotlardan tiyilish, alohida inson shaxsining nechog'lik teran tadqiq va tahlil etilganligi bilan qimmat kasb etadi. Shuning uchun ham u yoki bu muallif shaxs ichki olamini qay miqyosda tekshirishni maqsad qilganligi bugungi o'zbek romanchiligidagi shakliy-mundarijaviy izlanishlarni tushunishga kalit beradi.

Nemis faylasufi, irratsionalizm namoyondasi, *“hayot falsafasi”* ning asoschilaridan biri Fridrix Nisshe (1844 – 1900) falsafasida *“hayot”* tushunchasi markaziy o'rin egallaydi. Nisshe uni faqat intuitiv yo'l bilan bilish mumkin bo'lgan reallik deb izohlaydi va mohiyatan irratsional mazmunga ega bo'lgan hayotiy reallikni bilishning obrazli-simvolik usullarini ilmiy bilishga qarama-qarshi qo'yadi. Boshqacharoq aytganda, san'at asarlarini hayotni to'g'ri in'ikos ettirish va ifodalash vositasi deb bilgan Nisshe falsafasida bilishning aqliy (*ratsional*) usullari o'rnini estetik intuitsiya va olamni badiiy-estetik o'zlashtirish usullari egallaydi. Uning ta'kidlashicha,

san'at asarlari ma'naviy madaniyatning muhim unsuri sifatida insoniyat taraqqiyoti ilk davrlarida fanga nisbatan birinchi darajali rol o'ynagan. Faylasuf barcha hayotiy jarayonlarni, jumladan inson aqlini ham turli tizim va jamiyatlarni yaratishdan nariga o'ta olmasligi, nisbiy haqiqat sanalmish g'oyalar ifodasi sifatida tasvirlashga urinadi. Chunki u Charlz Darvinning yashash uchun kurash qonuni hamda Artur Shopengauerning olam mohiyatini olamda hukm suruvchi insoniy iroda bilan bog'lab tushuntiruvchi falsafiy qarashlaridan kuchli ta'sirlangan. Shu boisdan ham olim estetikasida jamiyat qonunlarigina emas, balki ilmiy bilishning mukammalligi ham inkor qilinadi. Nisshening fikricha hayot har qanday formula va tizimlarni chetlab o'tadi. U inson intellektining irodasiga bo'ysunmas darajada beqiyos murakkab va cheksiz yashirin imkoniyatlarga to'liqdir.

Ong evolyusiyasining aqldan yuqori (*supramental*) va aqldan quyi ko'p pog'onalari mavjuddir. Nisshе falsafasida bilishning aqliy sohasi cheklangan deb hisoblangani bois, noaqliy bosqichlar mazmuni tahlil qilinadi. Uning estetikasi iroda, intuitsiya, ongsizlik kabi ruhiy faoliyat turlari birlamchi sanalishi jihatidan tabiatan Yevropa psixoanalizmi va Sharq mistikasiga, tasavvuf ta'limotiga yaqin turadi.

Shaxsning psixoanalitik konsepsiyasini yaratishga ulkan hissa qo'shgan avstriyalik olim Zigmund Freyd (1856–1939) ham inson psixakasini moddiy sharoitlardan ajratib, ong doirasidan tashqaridagi holat deb hisoblaydi. Inson hatti-harakati me'yorlari va patologiyasini ilg'ab olish qiyin bo'lgan motivlar belgilaydi. Ongsizlikning turli motivlari va ichki psixik ziddiyatlar natijasida hatti-harakatdagi xatoliklar zohir bo'ladi. Inson borlig'ini vujudga keltirgan asoslarni aniqlash, uning xulq-atvori, xarakterining yuzaga kelish sabablari, alohida odam turmush tarzi tamoyillarining hosil bo'lishini tushuntirish mumkin. Uning shaxsida bo'ladigan o'zgarishlar borliqning o'ziga xos, muhim xususiyat va xossalarga ega bo'lgan shaklidir.

Mistikada ham voqeiy olamni bilish mushkul, tabiiy hodisalar va ruhiy jarayonlarni inson tomonidan boshqarish qiyin, ular yashirin mohiyatning timsoli deb qaraladi. Ruhiy poklanish bo'lgan tasavvuf nazariyasida esa Allohning vasliga yetish botiniy yo'l (*intuitsiya va ishroq*) bilan amalga oshiriladi. Bu qadimgi grek estetikasida san'atning insonga estetik ta'sirini tavsiflovchi "*katarsis*" tushunchasini eslatadi.

Angashiladiki, Fridrix Nisshе olam va odam haqidagi nodir falsafa namoyondalaridan biri sifatida fikrlash kengligini katta miqyoslarga ko'targan. U odam bolasini maxluqlikdan qutqarib xoliqlikka ya'ni jaydari odamdan yuqoriroq daraja – barkamol ("*sverxchelovek*" – "*a'lo odam*") likka ko'tarishni maqsad qilgan. Ozodlikni, axloqiylik va g'ayriaxloqiylikni Yevropa falsafasi miqyosida hamma narsani yengib o'tuvchi va tengsiz uyg'unlik topuvchi "*buyuk sog'lomlik*" sifatida tushuntirgan.

Nisshе falsafasining alohida inson fitratiga xos kurashchanlik, ezgulik sari intiluvchanlik, bedorlik, matonat, olamga tiyran nigoh bilan boqish, olomondan boshqacharoq anglash, qalb va diyonatli ruh ozodligi, sezimlar ingichkalashuvi, o'zlikni topmoq, poklanmoq singari ko'plab ijobiy jihatlari mavjud. Unda toza hamda sarin havolarga intilish, hur makon – ichki olam xilvatgohi shiddatining ulug' suroni, tor ko'ngillik qavmning masxarabozliklaridan uzoqlashmoq hikmati, didlar turfalashuvi va ruhiy osudalikning muattar iforlari kabi tuyg'ular mas'umlighi bor. Odamni o'zidan o'zdirishga, fikran va qalban o'z-o'ziga qozilik qilishga da'vat, "*a'lo odam*" tavalludiga umidvorlik, maqsad yo'lida tuproqqa aylanish ya'ni ona huzurida sokin bo'lmoq ilinji mujassam.

Nisshе oyog'i yerdan uzilmagan insonni ulug'laydi. Vorislikdan emas, balki necha ming yilliklardan beri idrok yetmagan inson va zamin so'qmoqlaridan yurishdan qanoat tuyar ekan, hayvonlik sifatlaridan voz kechgan "*a'lo odam*" irodasi haqidagi mo'ljallarini bayon etib: "*Barcha xudolar o'ldilar, endi biz faqat a'lo odam yashashini istaymiz*" [7. 46] deydi va bu yo'lni har bir kimsa alohida – alohida holda bosib o'tish orqali o'zini topishini istaydi. Darhaqiqat, Nisshе "*Odamlar teng emas. Ular teng bo'lolmasliklari ham kerak*" [7. 18], -

degan tezisga asoslanar ekan, ruhning darajalari bo'lishi, ulug'vor ruh odamlari ko'payishi lozimligini nazarda tutadi.

Faylasuf inson irodasining bunyodkorligini fikr yetadigan, oddiy ko'z bilan ko'riladigan, his qilinadigan hudud bilan chegaralaydi. Shu uchun ham uning nazdida Xudo tusmol bo'lib ko'rinadi. Aql bilan bilib bo'lmaydigan, yagona va o'zgarmas narsa-hodisalar yo'q. Xususan ilohlar fikrdagina mavjud bo'lib, bunday ta'limot inson uchun yovuz va g'addordir, -degan xulosa chiqaradi. Odamlarni yangi iftixor va irodaga o'rgatishni tilagan olim: *“boshingizni samoviy narsalarning qum-to'zoniga tiqmang, undan baland tuting”* [7. 19], - deya da'vat etar ekan, samoviy xaloskor haqidagi fikr-qarashlarni qashshoq, bemor va ko'rnamak kimsalar o'ylab topgan shirin og'ular hisoblaydi. Isyonkor ong vakili o'laroq borliqning asosiga Yaratuvchini emas, balki har narsaning o'lchovi va qimmatini bo'lmish *“men”*ligini qo'yadi. *“Men Yevropaning Buddasiman!”*, - degan Nisshe *“shakkok”*ligida insoniy erk, ezgulik va xaloskor iroda, barcha razolatlardan ustidan mag'rurona kulgi bo'lsa-da, uni mashhur shayx Mansuri Xalloyning *“Analhaq !”* lik da'vosi bilan tenglashtirish mumkin emas.

Mansuri Xalloy irfoniy ma'rifat sohibi, Yaratganning vasliga yetgan solih banda. Hol hamda vajd paytida haq jamolini ko'rgandek bo'lib o'zini unutgan Mansuri Xalloy ana shu holatdagi sirni fosh etgan, o'zidagi ruhoniy qudratni qalbiga sig'dira olmay faryod chekkandi. Bu o'rinda yaralganlarda yaratuvchining in'ikos etishi – narsalar mutlaq moyaning zarrachalaridir, -degan panteistik ta'limot amal qiladi. Demak, rabboniy olim ikki olam sarvariga itoatda. Uning fikrlari negizini islomiy ma'rifat, farz va sunnatlarni sobitlik bilan bajarish, bu yo'lda jonfidolik ko'rsatish tashkil etadi. Nisshe esa insoniyat nizomi va ehtiyojiga xizmat qiladigan zaminini ezguliknigina sevadi. U ongning isyonkorligiga xos orzu va ishonchga asoslangan tangriyonalikni keskin inkor etadi. Bu o'rinda ayrim umumiy jihatlar bilan bir qatorda qalb va hol yo'nalishidagina emas, fikr-qarashlarda, nuqtai nazarlarda ham ziddiyat mavjud.

Bugungi o'zbek romanlarining *“Ishq ahli”* (O.Muxtor), *“Fano dashtidagi qush”*, *“Pahlvon Muhammad”* (A.Dilmurod), *“Tangri qudug'i”* (E.Samandar), *“Yassaviyning so'ngi safari”* (S.Siyoev), *“Muvozanat”*, *“Isyon va itoat”*, *“Sabo va Samandar”* (U.Hamdard) kabi namunalirini kuzatishning o'ziyiq Fridrix Nisshe estetikasini tadbiiq qilish orqali milliy roman badiiy matni mohiyatiga to'la yetib bo'lmashligini ko'rsatadi. G'arbona ong va iroda erkinligi bilan mohiyatan sharqona e'tiqodiy asoslarga tayanuvchi, ba'zan mistik xarakter kasb etuvchi adabiy hodisalarni mukammal tarzda anglash va anglatish mumkin emas. Bu o'rinda Sharq G'arb falsafiy-estetik qarashlarining konkret badiiy matn poetikasiga muvofiq keladigan usul va vositalaridan samarali foydalanish ijobiy natijalar beradi [8. 230].

Demak, badiiy ijod tamoyillariga xos xususiyatlar iste'moldagi manbalarning barchasiga tayangan holda, vorisiylik asosida tadqiq etilmog'i lozim. Chunki estetik qadriyatlar, xususan badiiy adabiyot odam va qismat, shaxs va uning taqdirbitigi o'rtasidagi munosabatni milliy ma'naviyat asosida ifoda etgani uchun ham birinchi navbatda milliydir. Aynan shu jihati bilan u jahon adabiyotining tabiiy bir bo'lagi bo'la oladi. Bugungi o'zbek romani esa o'z-o'ziga qismat tayin etmoqchi bo'lib, pirovardida qanoatga keluvchi insonni badiiy ifodalayotgani, adabiyotshunosligimiz bo'lsa uning zamiridagi adabiy-estetik ma'noni topishga intilishi bilan tamomila milliydir. Zotan, zamonaviy adabiyotshunosligimizning yetakchi belgilari badiiy matnga estetik me'zonlar asosida yondoshib, uning ma'naviy-ruhiy va estetik ildizlarini tadqiq va talqin qilish yo'liga o'tishda ko'rinadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Baxtin M. Проблемы поэтики Достоевского. Издание четвертое. – Москва, 1979. – 318 с.
2. Matyokubova T. Philosophical-Aesthetic Conception: Community And Individuality // Texas Journal of Multidisciplinary Studies. 2024. № 29. – Pp. 120-122

3. Matyokubova T. The Expression Of The Poet's Feelings In Gafur Gulam's Poetry // American Journal of Advanced Scientific Research. 2024. № 1. – Pp. 62-64
4. Matyokubova T. G 'afur G 'ulom she'riyatining poetik jozibasi (Shoirning "Kuzatish" va "Sog 'inish" she'rlari tahlili misolida) // Uzbekistan: yazyk i kultura . 2024. № 2. – B. 88-98
5. Ranovich A.B., Ellinizm i yego istoricheskaya rol. M –L., 1950.- 381 c.
6. Tara V., Ellinisticheskaya sivilizatsiya. Per.s angl., M., 1949. – 375 c.
7. Fridrix Nisshe. Zardo'sht tavallosi. Ibrohim G'afurov tarjimasi. // Jahon adabiyoti , 2004. № 1. – B. 12 - 46.
8. Yakubov I. Mustaqillik davri o'zbek romanlari poetikasi: filol. fanlari dok... diss. – T., 2018. – 248 b.
9. Yakubov I. Socio-Genetic Factors Of Changes In The Character Of The Main Character // Texas Journal of Multidisciplinary Studies. 2024. № 29. – Pp. 123-126
10. Yoqubov I. Erkin A'zamning "Zabarjad" kinoqissasida qahramon botinidagi evrilishlar tasviri // Uzbekistan: yazyk i kultura . 2024. № 2. – B. 66-77
11. Yokubova S.I. Jadid she'riyatida peyzaj bilan bog'liq poetik obrazlar tasviri // O'zbekiston:til va madaniyat. – Toshkent, 2022, № 3. – B. 42-54.
12. Yokubova S.I. Jadid she'riyatida ramzlar: semiotik va germeneytik talqin // O'zbekiston: til va madaniyat. – Toshkent, 2023, № 3. – B. 79-90.